

ภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในชุมชน ตำบลบ่อเงิน
อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี

LOCAL WISDOM OF HERBAL MEDICINES UTILIZATION IN BONGOEN SUB-
DISTRICT COMMUNITY, LAT LUM KAEW DISTRICT, PATHUMTHANI
PROVINCE

สุนทรีย์ จินธรรม¹ จีรภัทร์ อัฐฐิติศิลป์² และปิ่นณัรภัส ถกมลภักดิ์³

Soontaree Cheentam¹ Jeeraputr Attisilwet² and Panrapas Takolpuckdee³

¹หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานวัตกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ในพระบรมราชูปถัมภ์

²สมาคมสิ่งแวดล้อมศึกษาแห่งประเทศไทย

³หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ในพระบรมราชูปถัมภ์

¹Master of Science Program in Innovation of Environmental Management Valaya Alongkorn
Rajabhat University under the Royal Patronage

²The Association for Environmental Education of Thailand

³Master of Science Program in Science Education Valaya Alongkorn Rajabhat University under the
Royal Patronage

E-mail: ajssoonaj@gmail.com

Received:	February 3, 2019
Revised:	February 13, 2019
Accepted:	February 19, 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในชุมชน
ตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพและเสริมด้วย
ข้อมูลเชิงปริมาณ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยสำรวจพืชสมุนไพร และสัมภาษณ์ปราชญ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับภูมิ
ปัญญาการใช้ประโยชน์ทางยา และสรรพคุณของพืชสมุนไพร ในตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว
จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยพบว่า พืชสมุนไพรที่สำรวจพบในชุมชนตำบลบ่อเงินมีจำนวน 145 ชนิด
พืชสมุนไพรที่มีส่วนใบ/ยอด เป็นส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยามากที่สุด 98 ชนิด รองลงมาคือ
ราก/หัว/เหง้า มีจำนวน 94 ชนิด ลำต้น/เปลือก จำนวน 70 ชนิด ผล/เมล็ด จำนวน 54 ชนิด ดอก
จำนวน 47 ชนิด และทุกส่วนที่นำมาใช้เป็นยาได้ จำนวน 33 ชนิด ตามลำดับ พืชสมุนไพรที่สำรวจ
มีวิธีการใช้โดยการต้มมากที่สุด จำนวน 102 ชนิด รองลงมา คือ การใช้วิธีอื่น ๆ เช่น การสกัด คั่ว ตาก
แห้ง และบดผง จำนวน 74 ชนิด ตำพอก จำนวน 50 ชนิด และคั้นสด จำนวน 40 ชนิด ตามลำดับ
พืชสมุนไพรแต่ละชนิดมีสรรพคุณทางยาที่แตกต่างกัน เช่น กระจ่างงา มีสรรพคุณ บำรุงเลือด ขับ
ปัสสาวะ เจตมูลเพลิงแดง มีสรรพคุณ บำรุงไฟธาตุ บำรุงโลหิต ว่านหางจระเข้ มีสรรพคุณ แก้แผลไฟไหม้

น้ำร้อนลวก รางจืด ถอนพิษไข้ พิษยาฆ่าแมลง และบัวหลวง มีสรรพคุณ บำรุงครรภ์ บำรุงหัวใจ และห้ามเลือด

คำสำคัญ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น พืชสมุนไพร การใช้ประโยชน์

ABSTRACT

The objectives of this research are to study the wisdom in utilizing the herbs in community Bongoen sub-district, Lat Lum kaew district, Pathumthani province. The research design using by qualitative and supplemented with quantitative data. The research methodology by surveyed herbal medicines and interviews of Local Wisdom Elite, wisdom utilizing on medicine and pharmaceutical properties of herbal plants in Bongoen sub-district, Lat Lum kaew district, Pathumthani province. The results found that there were 145 species of herbs found in Bongoen sub-district. the parts of plants used as medicine were leaf/young leaf of 98 species, roots/tubers/rhizomes of 94 species, stems/stem barks of 70 species, fruits/seeds of 54 species, flowers of 47 species and all parts of 33 species, respectively. The using methods of herbal medicines as medicine could be classified as boiling for 102 species, other methods (for example extraction, parching, drying and grinding) for 74 species, pounding for 50 species and squeezing for 40 species, respectively. As for the herbal pharmaceutical properties found that 145 species have different herbal pharmaceutical properties such as ylang – ylang for blood nourishing and diuresis, rose – colored leadwort for fire element nourishing and blood nourishing, aloe vera for remedy of burns, blue triumphet vine for fever and insecticide treatment, sacred lotus for pregnant nourishing, cardio-tonic and stanching.

Keywords

Local Wisdom, Herbal Medicines, Utilization

ความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่หลากหลายนานาพันธุ์ ภายใต้ระบบนิเวศที่แตกต่างกัน สมุนไพรเป็นพืชที่คนไทยรู้จักนำมาใช้ประโยชน์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยนำมาใช้เป็นทั้งอาหารและยารักษาโรค (Tipsurat, 2016) ความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรนั้น เกิดจากความรู้เชิงวัฒนธรรม การทดลองปฏิบัติ การคัดเลือก และการถ่ายทอด โดยชุมชนและสังคมเป็นเวลาต่อเนื่องกันยาวนาน เป็นการเรียนรู้จากความจริงในการดำเนินชีวิต ซึ่งเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคนั้นยังคงเป็นที่พึ่งและทางเลือกหนึ่งในการดูแลสุขภาพของคนไทยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท (Kingko, 2002)

ชุมชนตำบลบ่อเงินตั้งอยู่ในอำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี เป็นชุมชนเก่าแก่มีวิถีชีวิตในการทำการเกษตร มีการปลูกพืชสมุนไพรตามบ้านเรือน โรงเรียน ตามหัวไร่ปลายนา และบริเวณวัด โดยเฉพาะที่วัดเจติยหอยซึ่งมีศูนย์อนุรักษ์สมุนไพรและปลูกพืชสมุนไพรไว้เป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันพืชสมุนไพรที่มีจำนวนลดลงและในขณะเดียวกันองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านพืชสมุนไพรเริ่มไม่เป็นที่รู้จักอย่างเช่นในอดีต เนื่องจากวิถีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไปจากสังคมเกษตรกรรมไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน (Sirisen, 2017) ถึงปัญหาของตำบลบ่อเงิน พบว่าชุมชนยังไม่มี การสำรวจและรวบรวมภูมิปัญญาด้านพืชสมุนไพร ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในชุมชนตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี โดยสำรวจพืชสมุนไพรและสัมภาษณ์ปราชญ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ทางยา และสรรพคุณของพืชสมุนไพรเพื่อนำความรู้ที่ได้จากการศึกษานี้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการอนุรักษ์ การส่งเสริมให้ชุมชนมีความตระหนักถึงคุณค่าของพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และการจัดทำฐานข้อมูลพืชสมุนไพรเพื่อเผยแพร่ความรู้ต่อไป

โจทย์วิจัย/ปัญหาวิจัย

ชุมชนตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี มีภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในชุมชนอย่างไร โดยพืชสมุนไพรแต่ละชนิดมีประโยชน์ทางยาและสรรพคุณอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในชุมชนตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลักและเสริมด้วยข้อมูลเชิงปริมาณ ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้ คือ ประชาชนในตำบลบ่อเงิน จำนวน 4,421 คน (Bo Ngoen Subdistrict Administration Organization, 2016) กลุ่มเป้าหมาย ใช้วิธีเลือกแบบเจาะจงจากปราชญ์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นหมอปั้นบ้าน จำนวน 7 คน ผู้ปลูกและใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร จำนวน 7 คน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน จำนวน 7 คน รวมทั้งสิ้น 21 คน ซึ่งเป็นผู้ที่มีองค์ความรู้ด้านสมุนไพร โดยใช้วิธีการสุ่มแบบแนะนำปากต่อปาก (Snowball Sampling Technique) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ซึ่งนำไปสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย เพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงลึกเน้นกลุ่มเป้าหมายที่ถูกเจาะจงให้เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และสะท้อนข้อมูลผ่านการเป็นตัวแทนกลุ่มหรือตัวแทนชุมชนที่ศึกษา และแบบสำรวจ เพื่อใช้ในการสำรวจพืชสมุนไพรในตำบลบ่อเงิน ดำเนินการวิจัยโดยสำรวจและสัมภาษณ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในชุมชน และสรุปผลการวิจัย ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหาและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) จากปราชญ์ท้องถิ่น ตำรา และผู้ทรงคุณวุฒิ และข้อมูลเชิงปริมาณใช้วิเคราะห์ทางสถิติหาค่าร้อยละ

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในชุมชนตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี พบว่า ชุมชนบ่อเงินมีภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรและรู้จักการนำพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ทางยา ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์ทางยาและสรรพคุณจากพืชสมุนไพรในชุมชนตำบลบ่อเงิน

ลำดับที่	ชนิดพืช	ประโยชน์ทางยา										สรรพคุณ
		ส่วนที่ใช้เป็นยา					วิธีการใช้					
		ราก/หัว/เหง้า	ใบ/ยอด	ดอก	ลำต้น/เปลือก	ผล/เมล็ด	ทุกส่วน	ต้ม	ตำพอก	คั้นสด	อื่นๆ	
1	กระดังงา	-	/	/	/	-	-	-	/	-	-	บำรุงเลือด ขับปัสสาวะ
2	กระโดน (จิก)	-	/	-	/	/	-	-	/	-	-	สมานแผล แก้พิษงู บิด ฝี
3	กระทิง	/	/	/	/	/	-	/	/	/	/	ขับปัสสาวะ สมานแผล
4	กระเบา	-	-	-	-	/	-	/	/	/	/	รักษาเรื้อนกวาง หิด ปวดข้อ
5	ก้นเกรา	-	-	/	/	-	-	/	-	-	-	ขับลม แก้ริดสีดวงทวาร หิด
6	การบูร	/	-	-	/	-	-	-	-	-	/	แก้เคล็ดบวม ชัดยอก
7	ชันทองพญาบาท	-	-	-	/	-	-	/	-	-	-	รักษาแกมโรค กลากเกลื้อน
8	ขี้เหล็ก	/	/	-	-	-	-	/	-	-	-	แก้ไข้ แก้หนาว แก้หิด
9	ข่อย	-	/	-	/	-	-	/	-	-	/	แก้ปวดฟัน แก้บิด
10	คูน (ราชพฤกษ์)	/	/	-	-	/	-	/	-	-	/	แก้พิษไข้ พิษร้อน ขับเสมหะ
11	คอแลน	-	-	-	/	/	-	/	-	/	-	บำรุงเลือด ห้ามเลือด
12	แคนา	/	-	/	-	-	-	-	-	-	-	ขับเสมหะ บำรุงโลหิต
13	แคบ้าน	-	/	/	/	-	-	/	-	-	-	แก้ไข้ ดับพิษ แก้บิด
14	ชะมวง	/	/	-	-	-	/	-	-	-	/	ถอนพิษไข้ แก้บิด
15	ชงโค	/	/	/	/	-	-	/	-	-	-	ลดพิษไข้ ขับลม แก้ท้องเสีย
16	ตะขบไทย	-	-	-	/	-	-	-	-	-	/	ขับพยาธิไส้เดือน แก้ท้องร่วง
17	ตะขบฝรั่ง	/	/	-	/	/	-	/	-	/	-	บำรุงกำลัง แก้ท้องร่วง
18	ตะลิงปลิง	/	/	/	-	/	-	/	/	/	/	แก้พิษร้อนใน แก้คัน แก้ไอ
19	ตีนเป็ดน้ำ	/	/	/	/	-	-	/	/	/	/	ขับนิ่ว ขับเสมหะ ฆ่าพยาธิ
20	ทุเรียนเทศ	-	/	-	-	-	-	/	-	-	/	รักษาโรคมะเร็ง
21	เทพธาโร	-	/	-	/	-	-	-	-	-	/	บำรุงธาตุ แก้ลมจุกเสียด
22	ทองหลาง	/	/	/	/	/	/	-	-	-	/	ขับพยาธิไส้เดือน บำรุงน้ำดี
23	นนทรี	-	-	-	/	-	-	/	-	-	-	แก้ท้องเสีย ขับลม
24	น้อยหน่า	/	/	-	/	/	-	-	/	/	-	แก้กลากเกลื้อน เหา หิด

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับ ที่	ชนิดพืช	ประโยชน์ทางยา										สรรพคุณ
		ส่วนที่ใช้เป็นยา					วิธีการใช้					
		ราก/หัว/เหง้า	ใบ/ยอด	ดอก	ลำต้น/เปลือก	ผล/เมล็ด	ทกส่วน	ต้ม	ตำพอก	ต้มน้ำ	อื่นๆ	
25	บุนนาค	/	/	/	/	-	-	/	/	-	-	แก้อ่อนเพลีย แก้ฟกช้ำ
26	ป๊อบ	/	/	/	-	-	-	-	-	-	/	แก้ริดสีดวงจมูก หอบหืด
27	เปล้าน้อย	/	/	/	/	/	/	-	-	-	/	แก้โรคกระเพาะ บำรุงธาตุ
28	เปล้าใหญ่	/	/	-	/	-	-	/	-	-	-	บำรุงธาตุ แก้ไข้ แก้ปวดท้อง
29	ฝรั่ง	/	/	-	-	/	-	/	/	/	-	แก้ท้องเสีย ระงับกลิ่นปาก
30	พิบูล	/	/	/	/	-	-	-	-	-	/	แก้ลม บำรุงโลหิต
31	พิลังกาสง	/	/	/	/	/	-	/	/	-	-	แก้โรคเรื้อน แก้พิษงูกัด
32	เพกา (ลิ้นฟ้า)	/	-	-	/	-	-	-	-	-	-	บำรุงธาตุ แก้ฟกช้ำ
33	มะกรูด	/	/	-	-	/	-	-	-	-	-	แก้ไอ ขับเสมหะ พอกโลหิต
34	มะกอก	-	/	-	-	/	-	-	-	-	-	แก้บิด แก้โรคหัวใจ
35	มะกอกน้ำ	-	-	/	-	/	-	-	-	-	/	บำรุงธาตุ แก้ริดสีดวงในคอ
36	มะเกลือ	/	/	-	/	-	/	/	/	-	/	แก้ไอ เจียน ขับพยาธิ
37	มะขาม	-	/	-	/	/	-	-	-	-	-	ยาระบาย แก้ไข้ แก้ไอ
38	มะขามเทศ	-	-	-	-	/	/	-	-	-	-	สมานแผล แก้ท้องร่วง
39	มะขามป้อม	/	/	/	-	/	-	-	-	-	-	แก้ไข้ แก้ไอ แก้เสมหะ
40	มะคำดีควาย	/	/	-	/	/	-	/	-	-	-	แก้ไข้ โรคผิวหนัง ผื่นอักเสบ
41	มะดัน	/	/	-	-	/	-	/	-	-	-	ขับพอกโลหิต สกัดเสมหะ
42	มะตูม	/	-	-	/	/	-	-	-	-	-	แก้ร้อนใน บำรุงธาตุ
43	มะเฟือง	/	/	-	/	/	-	/	/	-	-	แก้ไข้ แก้ผื่นคัน ปวดข้อ
44	มะยม	/	-	-	/	/	-	/	-	/	-	กัดเสมหะ แก้ไอ แก้ไข้
45	มะรุมบ้าน	/	/	/	/	/	-	/	/	-	-	ถอนพิษไข้ แก้บวม
46	ยอบ้าน (ยอ)	/	/	/	/	/	-	/	-	/	-	ขับลม ระบายท้อง บำรุงธาตุ
47	ลำดวน	-	-	/	-	-	-	-	-	-	/	แก้ลม บำรุงหัวใจ
48	สะเดา	/	/	/	-	/	-	/	-	-	-	แก้ไข้ รักษาโรคผิวหนัง
49	สมอไทย	-	-	/	/	/	/	/	-	-	/	แก้ท้องผูก ขับปัสสาวะ
50	สมอพิเภก	/	-	/	-	/	-	/	-	-	/	บำรุงร่างกาย แก้โรคตา
51	สารภี	/	-	/	-	-	-	/	-	-	/	บำรุงปอด รักษาวัณโรค
52	หว่า	-	-	-	/	/	-	/	-	-	-	แก้บิด ท้องเสีย ปากเปื่อย
53	กระป๋องเจ็ดตัว	-	/	-	/	-	-	/	/	/	-	แก้อักเสบในสตรีคลอดบุตร
54	กาหลง	/	/	/	/	-	-	/	-	-	/	ลดความดันโลหิต
55	แก้ว	/	/	-	-	-	-	/	-	-	/	ยาขับระดูและระบายลม

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับ ที่	ชนิดพืช	ประโยชน์ทางยา										สรรพคุณ
		ส่วนที่ใช้เป็นยา					วิธีการใช้					
		ราก/หัว/เหง้า	ใบ/ยอด	ดอก	ลำต้น/เปลือก	ผล/เมล็ด	ท่อน้ำ	ต้มน้ำ	ตำพอก	ปั้นเสต	อื่นๆ	
56	กำลังวัวเถลิง	/	-	-	/	-	-	/	-	-	/	บำรุงโลหิต แก้ปวดเมื่อย
57	กำลังเสือโคร่ง	-	/	-	/	-	-	/	/	-	-	บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย
58	กำลังหนุมาน	-	-	-	/	-	-	-	-	/	/	แก้ปวดศีรษะ บำรุงกำลัง
59	ขลุ้	-	/	/	-	-	/	/	-	-	/	ลดความดันโลหิต แก้ไอ
60	ข่อยดำ	-	/	-	/	-	-	-	/	/	-	แก้พิษสัตว์กัดต่อย
61	จันทร์แดง	-	-	-	/	-	-	-	-	-	/	แก้ไข้ แก้พิษฝีอักเสบ
62	จันทร์ผา	-	-	-	/	-	-	/	-	-	-	แก้เลือดออกตามไรฟัน
63	เจตมูลเพลิงขาว	/	/	-	-	-	-	/	/	-	-	ขับพยาธิ ขับประจำเดือน
64	เจตมูลเพลิงแดง	/	/	/	-	-	-	-	-	-	/	บำรุงไฟธาตุ บำรุงโลหิต
65	ขุมเห็ดเทศ	/	/	/	-	-	-	/	-	-	-	ขับพยาธิ ยาระบาย
66	ขุมเห็ดไทย	-	/	-	/	/	-	/	/	/	/	แก้โรคผิวหนัง ยาระบายอ่อนๆ
67	เตยหอม	/	/	-	/	-	-	/	/	-	-	บำรุงหัวใจ แก้โรคผิวหนัง
68	ทองพันชั่ง	/	/	-	-	-	-	-	/	-	/	แก้โรคผิวหนัง แก้ผมหงอก
69	ทับทิม	/	/	/	/	/	-	/	-	-	-	แก้ท้องร่วง ถ่ายพยาธิ
70	ธรณีสาร	/	/	-	/	-	-	/	/	-	-	แก้ปวดฟัน แก้โรคเหงือก
71	ปลาไหลเผือก	/	-	-	-	-	-	/	-	-	/	บำรุงกำลัง แก้พิษทุกชนิด
72	ปอกะบิด	/	-	-	/	/	-	/	-	-	-	ลดไขมันในเส้นเลือด
73	พญารากขาว	/	-	/	-	-	-	/	/	-	-	ห้ามเลือดในริดสีดวงทวาร
74	พญาไร้ใบ	/	/	-	/	-	/	/	/	-	-	บำรุงกำลัง แก้ริดสีดวงทวาร
75	พญาเล็บครุฑ	-	/	-	-	-	/	/	-	/	-	สมานแผล แก้ปวดท้อง
76	มะขามแขก	-	/	-	-	/	-	/	-	-	/	แก้ท้องผูก เป็นยาระบาย
77	มะเขือพวง	/	/	-	/	-	-	/	/	-	/	แก้คันเท้าแตก ฟกช้ำ
78	มะแว้งต้น	/	/	-	-	/	-	/	-	-	-	แก้ไอ ขับเสมหะ ท้องผูก
79	เสลดพังพอนตัวผู้	-	/	-	-	-	/	-	/	/	-	แก้พิษแมลงสัตว์กัดต่อย
80	หนุมานประสานกาย	-	/	-	-	-	/	/	/	-	-	แก้ไข้ ปวดเมื่อย ช้ำใน
81	หม่อน	-	/	-	-	/	-	/	-	/	-	บำรุงสายตา บำรุงโลหิต
82	เหงือกปลาหมอ	/	/	-	-	/	/	/	/	-	/	แก้แผลพุพอง น้ำเหลืองเสีย
83	กะเม็ง	/	/	/	/	-	-	/	/	/	/	ห้ามเลือด แก้ผมหงอก
84	กะเพรา	/	/	-	-	/	/	/	-	/	/	แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ ขับลม
85	กะเพราแดง	/	/	-	-	/	/	/	-	/	/	ขับลม แก้ท้องอืดเฟ้อ
86	กระเจียบแดง	-	/	/	-	/	-	/	-	-	-	แก้ไอ กัดเสมหะ
87	กระชาย	/	-	-	-	-	-	/	-	/	/	ทำให้กระชุ่มกระชวย

วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์
ปีที่ 13 ฉบับที่ 3 กันยายน – ธันวาคม 2562

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับ ที่	ชนิดพืช	ประโยชน์ทางยา										สรรพคุณ
		ส่วนที่ใช้เป็นยา					วิธีการใช้					
		ราก/เหง้า/เมล็ด	ใบ/ยอด	ดอก	ลำต้น/เปลือก	ผล/เมล็ด	ทกส่วน	ต้ม	ตำพอก	ต้มน้ำดื่ม	อื่น ๆ	
88	กระชายดำ	/	-	-	-	-	-	/	-	/	/	บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย
89	กระเทียม	/	/	/	/	-	-	/	-	-	-	แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ
90	กระวาน	/	/	-	/	-	-	/	/	-	-	แก้ท้องอืด รำมะนาด
91	กล้วยน้ำไท	-	-	-	-	/	-	-	-	-	/	บำรุงกำลัง ยาอายุวัฒนะ
92	กล้วยน้ำว้า	-	-	-	-	/	-	-	-	-	/	แผลในกระเพาะอาหาร
93	ขมิ้น (ขมิ้นชัน)	/	-	-	-	-	-	-	-	/	/	แก้ไข้ แก้โรคผิวหนัง
94	ข่า	/	/	/	/	-	-	/	/	-	-	แก้กลากเกลื้อน ตะคริว
95	โคกกระสุน	/	-	-	-	/	/	/	-	-	/	แก้ปวดฟัน แก้หนองใน
96	ชะพลู	/	/	/	-	-	-	/	-	-	-	ขับเสมหะ บำรุงธาตุ
97	ตะไคร้	/	/	-	/	-	-	/	-	-	-	เบื่ออาหาร ปัสสาวะขัด
98	ตะไคร้หอม	/	/	-	/	-	/	/	-	-	/	แก้จุกเสียดแน่นท้อง
99	น้ำมันราชสีห์	/	/	-	/	-	/	/	-	-	/	แก้ไข้ แก้หอบหืด
100	บุก	/	-	-	-	-	-	/	/	-	/	ลดไขมันในเลือด กัดฝ้า
101	เปราะหอม	/	-	/	/	-	-	/	-	-	-	แก้หวัด ขับเลือดเน่าสตรี
102	ผักคราดหัวแหวน	/	/	/	-	-	/	/	/	-	/	แก้ปวดฟัน เจริญอาหาร
103	ผักชีล้อม	-	-	-	-	/	/	/	-	-	-	ขับเสมหะ ขับลม บำรุงปอด
104	พลูคาว	/	/	-	-	-	/	/	-	/	/	แก้ น้ำเหลืองเสีย
105	แพงพวย	/	/	-	-	-	-	/	-	-	-	บำรุงกำลัง บำรุงหัวใจ
106	พลับพลึง	-	/	-	/	/	-	-	/	-	/	แก้ไข้บวม เคล็ดขัดยอก
107	ไพล	/	-	-	-	-	-	-	/	/	/	แก้ฟกช้ำ บวม ปวดท้อง
108	ไพลดำ	/	-	/	-	-	-	/	-	/	/	แก้ปวดเมื่อย ไข้ใน แก้บิด
109	ไพลเหลือง	/	-	-	-	-	-	-	/	/	-	แก้ฟกช้ำ ปวดบวม
110	ฟ้าทะลายโจร	-	/	-	-	-	/	/	/	/	/	แก้ไข้ เจ็บคอ แก้ท้องเสีย
111	ลูกใต้ใบ	/	/	-	-	/	/	/	-	-	/	บำรุงร่างกาย บำรุงสายตา
112	ลำโพง	/	/	/	/	/	/	-	/	/	/	แก้ริดสีดวงจมูก
113	ว่านชักมดลูก	/	-	-	-	-	-	-	-	-	/	แก้ปวดมดลูก กระชับช่องคลอด
114	ว่านมหากาฬ	/	/	/	-	-	-	/	/	-	/	ดับพิษกาฬ พิษร้อน พิษไข้ พิษ อึกเสบ

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับ ที่	ชนิดพืช	ประโยชน์ทางยา										สรรพคุณ
		ส่วนที่ใช้เป็นยา					วิธีการใช้					
		ราก/หัว/เหง้า	ใบ/ยอด	ดอก	ลำต้น/เปลือก	ผล/เมล็ด	ทุกส่วน	ต้ม	ตำพอก	คั้นสด	อื่นๆ	
115	ว่านหางจระเข้	-	/	-	-	-	-	-	-	/	/	แก้แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก บาดแผล
116	สาบเสือ	-	/	-	-	-	-	-	/	-	-	ห้ามเลือด
117	สารระแห่	-	/	-	-	-	-	/	/	-	/	ขับเห็บ ชับลม
118	หญ้าขี้ฉ้อ	/	/	-	-	-	/	/	/	/	/	แก้ตัวร้อน บำรุงปอด
119	หญ้าดอกขาว	/	/	-	/	/	-	/	/	/	/	แก้ปวดท้อง ตาแดง
120	หญ้าปากกิ้ง	-	/	-	-	-	/	/	-	/	-	แก้มะเร็ง เบาหวาน
121	หญ้าแพรก	/	-	-	-	-	/	/	/	-	/	แก้ไข้พิษ ปวดกระดูก
122	หญ้าหนวดแมว	/	/	-	-	-	/	/	-	-	/	ขับนิ่ว ขับปัสสาวะ
123	หูเสือ	-	/	-	-	-	-	-	/	-	-	แก้ฝีในหู โรคหืด
124	โหระพา	/	/	-	-	-	-	/	/	-	-	ขับลม แก้แผลเรื้อรัง
125	อ้อยแดง	/	-	-	/	-	/	/	-	-	/	แก้ปัสสาวะพิการ โรคนิ่ว
126	กะทกรก	-	-	-	/	-	-	/	-	-	-	เป็นยาถ่ายพยาธิ
127	การเวก	-	-	/	-	-	-	-	-	-	/	แก้ลมวิงเวียน
128	ดีปลี	/	-	/	/	-	-	/	-	-	-	แก้ปวดท้อง ปวดฟัน
129	ตำลึง	-	-	-	-	-	/	/	-	-	-	แก้ไข้หัวลม
130	บอระเพ็ด	/	/	/	/	-	-	-	-	-	-	ดับพิษร้อน แก้ไข้
131	พริกไทย	-	-	-	-	/	-	/	-	-	/	แก้ท้องอืด ขับเห็บ
132	พลู	-	/	-	-	-	-	-	-	-	/	ห้ามเลือดกำเดา
133	เพชรสังฆาต	-	/	-	/	-	-	/	-	/	/	แก้ริดสีดวงทวาร
134	มะระขี้นก	/	/	-	-	/	-	/	-	/	-	ช่วยเจริญอาหาร
135	มะลิ (มะลิลา)	-	/	/	-	-	-	-	/	-	/	บำรุงหัวใจ
136	ย่านาง	/	/	-	/	-	-	/	-	/	/	แก้ไข้ แก้พิษ
137	ย่านางแดง	/	/	-	/	-	-	/	-	/	-	แก้พิษเมา แก้ไข้
138	รางจืด	/	/	-	-	-	-	/	/	/	-	แก้ไข้ พิษยาฆ่าแมลง
139	ส้มป่อย	/	/	/	/	/	-	/	/	-	/	พอกโลหิต ขับเสมหะ
140	เสลดพังพอนตัว เมีย	/	/	-	-	-	/	-	-	-	/	แก้แมลงสัตว์กัดต่อย

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับ ที่	ชนิดพืช	ประโยชน์ทางยา										สรรพคุณ
		ส่วนที่ใช้เป็นยา					วิธีการใช้					
		ราก/หัว/เหง้า	ใบ/ยอด	ดอก	ลำต้น/เปลือก	ผล/เมล็ด	ทุกส่วน	ต้ม	ตำพอก	คั้นสด	อื่น ๆ	
141	อัญชัน	/	-	-	-	/	-	/	/	-	/	บำรุงตา ขับปัสสาวะ ทำให้ ผมดกดำ
142	ผักแว่น (ตีนเต่า)	-	/	-	-	-	/	/	-	/	-	ลดไข้ บำรุงสายตา
143	บัวหลวง	/	/	/	/	/	/	/	/	-	/	บำรุงครรภ์ บำรุงหัวใจ ห้าม เลือด
144	บัวสาย (บัวแดง)	/	-	/	/	/	-	/	-	-	-	บำรุงร่างกาย บำรุงหัวใจ บำรุงครรภ์
145	ว่านน้ำ	/	/	/	/	/	/	/	/	-	/	แก้ปวดท้อง บำรุงธาตุ ขับ ลมในลำไส้
รวมพืชสมุนไพรทั้งหมด		9	9	4	7	5	3	1	5	4	7	
ร้อยละของพืชสมุนไพรทั้งหมด		64.8	67.5	32.4	48.2	37.2	22.7	70.3	34.4	27.5	51.0	

จากตารางที่ 1 พบว่า สมุนไพรในชุมชนตำบลบ่อเงิน มีจำนวนทั้งสิ้น 145 ชนิด โดยจำแนกตามส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยาในส่วนที่ใช้เป็นยา พบว่า พืชสมุนไพรที่สำรวจที่มีส่วนใบ/ยอด เป็นส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยามากที่สุด 98 ชนิด (ร้อยละ 67.59) รองลงมา คือ ราก/หัว/เหง้า มีจำนวน 94 ชนิด (ร้อยละ 64.83) ลำต้น/เปลือก จำนวน 70 ชนิด (ร้อยละ 48.27) ผล/เมล็ด จำนวน 54 ชนิด (ร้อยละ 37.24) ดอก จำนวน 47 ชนิด (ร้อยละ 32.41) และทุกส่วนที่นำมาใช้เป็นยาได้ จำนวน 33 ชนิด (ร้อยละ 22.76) ตามลำดับ เมื่อจำแนกตามส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยาในส่วนของวิธีการใช้ พบว่า สมุนไพรที่สำรวจมีวิธีการใช้โดยการต้มมากที่สุด จำนวน 102 ชนิด (ร้อยละ 70.34) รองลงมา คือ วิธีอื่น ๆ เช่น การสกัด คั่ว ตากแห้งและบดผง จำนวน 74 ชนิด (ร้อยละ 51.03) ตำพอก จำนวน 50 ชนิด (ร้อยละ 34.48) และคั้นสด จำนวน 40 ชนิด (ร้อยละ 27.59) ตามลำดับและเมื่อจำแนกตามชนิดพืชและสรรพคุณ พบว่า พืชสมุนไพรแต่ละชนิดมีสรรพคุณแตกต่างกัน เช่น กระดังงา มีสรรพคุณ บำรุงเลือด ขับปัสสาวะ ชงโค มีสรรพคุณ ลดพิษไข้ ขับลม แก้ท้องเสีย เทพธำมรงค์ มีสรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้กลมจุกเสียด เปล้าน้อย มีสรรพคุณ แก้โรคกระเพาะ บำรุงธาตุ สมอไทย มีสรรพคุณ แก้ท้องผูก ขับปัสสาวะ กระบือเจ็ดตัว มีสรรพคุณ ห้ามเลือด ถอนพิษไข้ แก้อักเสบในสตรีคลอดบุตร ขับโลหิตเสียและน้ำคาวปลา กำล้างวูเถลิง มีสรรพคุณ บำรุงโลหิต แก้ปวดเมื่อย เจตมูลเพลิงแดง มีสรรพคุณ บำรุงไฟธาตุ บำรุงโลหิต ปลาไหลเผือก มีสรรพคุณ บำรุงกำลัง แก้ปวดท้อง แก้พิษทุกชนิด หม่อน มีสรรพคุณ บำรุงสายตา บำรุงโลหิต บำรุงไต กระเพราแดง มี

สรรพคุณ ขับลม แก้ปวดท้อง บำรุงธาตุ กระจายดำ มีสรรพคุณ บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย วานหาง
 จระเข้ มีสรรพคุณ แก้แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก หล้าหนองแมว มีสรรพคุณ รักษาโรคเบาหวาน หูเสื่อ
 มีสรรพคุณ แก้ฝีในหู ไข้หวัด โรคหืด บอระเพ็ด มีสรรพคุณ ดับพิษร้อน แก้ไข้มาเลเรีย พริกไทย มี
 สรรพคุณ แก้ท้องอืดเฟ้อ ขับลม ขับเหงื่อ บำรุงธาตุ เพชรสังฆาต มีสรรพคุณ แก้กิดสีดวงทวาร รางจืด
 ถอนพิษไข้ พิษยาฆ่าแมลง ส้มป่อย มีสรรพคุณ ฟอกโลหิต ขับเสมหะ ผักแว่น มีสรรพคุณ ลดไข้ บำรุง
 สายตา แก้เจ็บคอ บัวหลวง มีสรรพคุณ บำรุงครรภ์ บำรุงหัวใจ ห้ามเลือด บัวสาย มีสรรพคุณ บำรุง
 ร่างกาย บำรุงหัวใจ บำรุงครรภ์ และวุ้นน้ำ มีสรรพคุณ แก้ปวดท้อง บำรุงธาตุ ขับลมในลำไส้ เป็นต้น

อภิปรายผล

ผลการศึกษามีปัญหาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในชุมชนตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุม
 แก้ว จังหวัดปทุมธานี พบว่า พืชสมุนไพรที่สำรวจที่มีส่วนใบ/ยอด เป็นส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยา
 มากที่สุด 98 ชนิด (ร้อยละ 67.59) รองลงมา คือ ราก/หัว/เหง้า มีจำนวน 94 ชนิด (ร้อยละ 64.83) ลำ
 ต้น/เปลือก จำนวน 70 ชนิด (ร้อยละ 48.27) ผล/เมล็ด จำนวน 54 ชนิด (ร้อยละ 37.24) ดอก จำนวน
 47 ชนิด (ร้อยละ 32.41) และทุกส่วนที่นำมาใช้เป็นยาได้ จำนวน 33 ชนิด (ร้อยละ 22.76)
 ตามลำดับ เมื่อจำแนกตามส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยาในส่วนของวิธีการใช้ พบว่า สมุนไพร
 ที่สำรวจมีวิธีการใช้โดยการต้มมากที่สุด จำนวน 102 ชนิด (ร้อยละ 70.34) รองลงมา คือ วิธีอื่น ๆ
 เช่น การสกัด คั่ว ตากแห้งและบดผง จำนวน 74 ชนิด (ร้อยละ 51.03) ตำพอก จำนวน 50 ชนิด (ร้อยละ
 34.48) และคั้นสด จำนวน 40 ชนิด (ร้อยละ 27.59) ตามลำดับ ซึ่งหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จะใช้ส่วนใบ
 และยอดมาใช้ประโยชน์ทางยามากที่สุด เนื่องจากเป็นพืชสมุนไพรที่หาได้ง่ายและมีในตำรับยา ซึ่ง
 สอดคล้องกับงานวิจัยของ Cheentam, Attisilwet & Takolpuckdee (2014) ได้ทำการศึกษาเรื่อง
 การศึกษาความหลากหลายของพืชสมุนไพรและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนบ้านดงบัง ตำบลดงขี้เหล็ก
 อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี จากการศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร พบว่า พืช
 สมุนไพรที่สำรวจที่มีส่วนใบ/ยอด เป็นส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยามากที่สุด 92 ชนิด (ร้อยละ 61.33)
 รองลงมา คือ ราก/หัว/เหง้า มีจำนวน 91 ชนิด (ร้อยละ 60.67) ลำต้น/เปลือก จำนวน 61 ชนิด (ร้อย
 ละ 40.67) ผล/เมล็ด จำนวน 49 ชนิด (ร้อยละ 32.67) ดอก จำนวน 42 ชนิด (ร้อยละ 28.00) และ
 ทุกส่วนที่นำมาใช้เป็นยาได้ จำนวน 27 ชนิด (ร้อยละ 8.67) ตามลำดับ พืชสมุนไพรที่สำรวจมีวิธีการใช้
 โดยการต้มมากที่สุด จำนวน 109 ชนิด (ร้อยละ 72.67) รองลงมา คือ วิธีอื่น ๆ เช่น การสกัด คั่ว ตาก
 แห้งและบดผง จำนวน 54 ชนิด (ร้อยละ 36.00) ตำพอก จำนวน 46 ชนิด (ร้อยละ 30.67) และคั้นสด
 จำนวน 31 ชนิด (ร้อยละ 20.67) ตามลำดับ ซึ่งพืชสมุนไพรที่สำรวจมีวิธีการใช้โดยการต้มมากที่สุด
 เพราะวิธีต้มยาเป็นวิธีที่นิยมใช้ และสะดวกมากที่สุด สามารถใช้ได้ทั้งด้วยสดหรือแห้ง และในตัวยามี
 สารสำคัญที่สามารถละลายได้ในน้ำ จึงทำให้ตัวยาดูดซึมได้ดี และเมื่อจำแนกตามชนิดพืชและ
 สรรพคุณ พบว่า พืชสมุนไพรแต่ละชนิดมีสรรพคุณแตกต่างกัน เช่น กระดังงา มีสรรพคุณ บำรุง
 เลือด ขับปัสสาวะ เทพธาโร มีสรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้กลมจุกเสียด สมอไทย มีสรรพคุณ แก้ท้องผูก ขับ
 ปัสสาวะ บัวสาย มีสรรพคุณ บำรุงร่างกาย บำรุงหัวใจ บำรุงครรภ์ และวุ้นน้ำ มีสรรพคุณ แก้ปวดท้อง
 บำรุงธาตุ ขับลมในลำไส้ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Wong-arun et al. (2014) ได้
 ทำการศึกษาเรื่อง โครงการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในทุ่งสามร้อยยอด มุ่งเน้นในการศึกษา

ชนิดของพืช สมุนไพรในทุ่งสามร้อยยอดตลอดจนภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชาวบ้าน พบว่า พืชสมุนไพร จำนวน 163 ชนิด ชุมชนมีภูมิปัญญา ในการนำพืชสมุนไพรไปใช้ประโยชน์ในด้านยารักษาโรค บำรุงกำลังมากที่สุด โดยสมุนไพรที่ใช้แบบยาเดี่ยวมากที่สุด ได้แก่ กรดน้ำและหญ้าพันงูขาวใช้รักษาแผลสด แผลพุพอง และโรคเรื้อม ไมยราบรักษาลมพิษ โรคสะเก็ดเงิน โรคนี้่ว และโรคเบาหวาน พญานาคราช และกำลังวัวเถลิงใช้เป็นยาบำรุงกำลัง ส่วนสมุนไพรที่ใช้เป็นตำรับมากที่สุด ได้แก่ บอระเพ็ด ไพล ตะโกนา เถวัลย์เปรียง หนุ้าแห้วหมู มะกา และส้มป่อย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

1. องค์การบริหารส่วนตำบล สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ สำนักงานเกษตรอำเภอ ควรส่งเสริมให้ประชาชนรวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนด้านการปลูกพืชสมุนไพรและแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรและสร้างรายได้ให้กับชุมชน
2. วัด โรงเรียน และชุมชน ควรร่วมมือกันปลูกพืชสมุนไพรและนำมาใช้ประโยชน์ในการดูแลสุขภาพให้มากขึ้นทุกครัวเรือนในตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี และพัฒนาศูนย์อนุรักษ์สมุนไพรที่วัดเจดีย์หอยให้เป็นศูนย์เรียนรู้เพื่ออนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านพืชสมุนไพรให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาด้านการทำระบบฐานข้อมูลความหลากหลายของพรรณพืชสมุนไพรในทุกอำเภอของจังหวัดปทุมธานี เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของชุมชน
2. ควรศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาศูนย์เรียนรู้พืชสมุนไพรในตำบลบ่อเงิน เพื่อสร้างความรู้ ความตระหนัก ด้านการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติที่ให้ทุนสนับสนุนงานวิจัยในครั้งนี้ ขอขอบพระคุณท่านพระครูสุนทรคุณธาดา (หลวงพ่อทองกลิ้ง สุนทรโร) วัดเจดีย์หอย หมอเทียนชัย ศิริเสน ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุภาศิริ พะหูชนม์ องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี และผู้นำชุมชนทุกท่านที่เป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาวิจัยและอำนวยความสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูลตลอดจนให้ความรู้ คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ และให้ความร่วมมือในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดี

References

- Bo Ngoen Subdistrict Administration Organization. (2016). *khōmūn phūnthān khōng 'ongkān bōrihānsuāntambon bō ngoen pračham pī sōngphanhārōjhasipkaō* [Basic information of Bo Ngoen Subdistrict

Administration Organization Year 2016]. Pathum Thani. Bo Ngoen Subdistrict Administration Organization.

Cheentam, S., Attisilwet, J., & Takolpuckdee, P. (2014). **kānsuksā khwāmlāklaī khōng phūt samunphrai læ phūmpanyā thōngthin nai chumchon bān dong bang tambon dong khīlek ‘amphōē muāng chāngwat prāchīn burī** [The Study of Herb Medicine Diversity and Local Wisdom in Dongbang Community Tambol Dongkeelek Amphoe Maung Changwat Prachin Buri]. Valaya Alongkorn Rajabhat University under the Royal Patronage.

Kingko, P. (2002). **kānmi suānrūam nai kānphatthanā sūn songsoēm læ phatthanā dek wai toṭæ ‘amphōē kusumān chāngwat sakon nakhōn** [Public participation in the development of the toddler promotion and development centers in Ku Su Man district, Sakon Nakhon province]. **Journal of Health Science**. 11(6), 819-812.

Sirisen, T. (2017, January 16). **kān samphāt** [Interview] by **J. Attisilwet** [Tape recording]. Valaya Alongkorn Rajabhat University under the Royal Patronage: Pathum Thani

Tipsurat, P. (2016). **kānsuksā phūt samunphrai thōngthin læ phūmpanyā dān kānchai phūt samunphrai kōranī suksā: ‘utthayān hæng chāt kængkrung chāngwat suratthānī** [Study of local herbal plants and folk wisdom for Wage: case study Kaeng Krung National Park, Suratthani province]. Master’s thesis. Prince of Songkla University.

Wong-arun, W., et al. (2014). **khōngkān khwāmlāklaī khōng phūt samunphrai nai thung sām rōj yōt** [The diversity of medicinal plants in Sam Roi Yod fresh water marsh]. Rajamangala University of Technology Rattanakosin.